

СПАЛЕНІ СЕЛА ПОЛТАВЩИНИ (1941–1943) (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ В УКРАЇНІ)

Світлана КАЛІБОВЕЦЬ

кандидат історичних наук

Анотація. *Геноцид проти народів у роки Другої світової війни – один із найбільших злочинів проти людства. На основі архівних документів, спогадів очевидців здійснений аналіз проблематики спалених населених пунктів Полтавської області під час проведення каральних акцій фашистськими загарбниками. Спалення офіційно вважалося адекватним засобом боротьби проти нападів партизан на німецькі установи чи військові частини. Стерто з лиця землі полтавські села Баранівку, Велику Обухівку, Великі Липняги, Сакалівку, Рублівку, Луковщину, Єжоківку, Чутівку. Було встановлено, що, використовуючи тактику «випаленої землі», німці спалили переважно більшість населених пунктів на початковому етапі війни та в момент їхнього відступу у 1943 р.*

Ключові слова: *окупація України, Велика Вітчизняна війна, Полтавщина, спалені села, закатовані, відправлені в Німеччину.*

Серед бурхливих подій ХХ ст. найважливішою подією залишається Друга світова війна та її складова – Велика Вітчизняна війна, яка об'єднала в собі людські біди й трагедії, неймовірне напруження людських сил цілих народів і країн. Смертоносний вал війни двічі прокотився Україною, понівечивши долі мільйонів людей. Одні з них загинули на полі бою, в концтаборах, інші, особливо мирні жителі, стали безневинними жертвами кривавих побоїщ на рідній землі. Фашистські зондеркоманди, війська СС не тільки знищували міста і села, а й мирне населення: беззахисних жінок, дітей, людей похи-

лого віку, юнаків і дівчат насильно вивозили на каторжні роботи до Німеччини та інших країн.

Мета цієї розвідки – дослідження трагічних подій Другої світової війни, що відбувалися на Полтавщині, зокрема спалення сіл та знищення мирного населення Полтавської області під час каральних акцій 1941–1943 рр.

Ця тема свого часу відобразилася як в узагальнюючих працях радянських та українських істориків, так і в історико-краєзнавчій літературі, але через певні обставини окремі її аспекти залишаються малодослідженими.

Ще в роки Великої Вітчизняної війни були

опубліковані збірники документів, повідомлення Надзвичайної державної комісії із встановлення і розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників та їхніх спільників. У збірнику «Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні» (1963 р.), підготовленому до видання Інститутом історії партії ЦК Компартії України та Архівним управлінням при Раді Міністрів УРСР, було представлено близько 300 документів і матеріалів по спалених селах, видано різноманітні публіцистичні матеріали як всеукраїнського, так і місцевого значення. Зокрема, у 1968 р. вийшов друком другий том тритомника «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 років», в якому українські історики узагальнили свідчення з питання дослідження спалених сіл України.

В окремих збірниках опубліковано частину важливих документів. Найбільш різнопланову та цілісну картину у розкритті трагічних наслідків війни для Полтавської області відображено у виданнях «Німецькі окупанти на Полтавщині 1941–1943 рр. (збірник документів)» (1947 р.) та «Полтавщина в роки Великої Вітчизняної війни (збірник документів і матеріалів)» (1977 р.).

У виданні «Історія міст і сіл Української РСР» у двадцяти шести томах під редакцією академіка П. Тронька подана детальна історія кожного населеного пункту України досліджуваного періоду.

У 1982 р. вийшла друком книга Г. Дениско «Сестри твої, Хатинь: Документальний нарис» [17], яка була присвячена полтавським спаленим селам Баранівка, Велика Обухівка, Великі Липняги. Автор знайомить читача зі спогадами свідків тих жахливих подій, які пережили трагедію воєнного лихоліття.

У 1987 р. під керівництвом письменника Ю. Збанацького була випущена серія «Дзвони пам'яті». Збірники присвячені селам, які були знищені ворогом у кожній області України. Автори використали архівні документи і свідчення очевидців, що дало можливість глибше розкрити страшний сторінки подій Великої Вітчизняної війни.

Значну кількість праць присвятили темі нацистського окупаційного режиму історики В. Коваль, М. Коваль, Т. Першина.

Окремі аспекти дослідження цієї теми узагальнені у виданні «Вінок безсмертя: Книга-меморіал», що вийшла друком у 1987 р. Це була перша спроба увічнити у пам'яті народу трагедію спалених українських сіл. Видання містить цінні архівні документи та свідчення очевидців.

Важливими для дослідження є архівні матеріали, що зберігаються в Центральному державному архіві громадських об'єднань України у фондї 54 (колекція документів з історії Комуністичної партії України), де в описі 4 зібрані дані по Полтавській області, є вибірка документів про злочиння німецько-фашистських окупантів на цій території в період 1941–1943 рр.

Аналогічного характеру матеріали були залучені з Державного архіву Полтавської області, зокрема матеріали періоду окупації (Ф.Р. – 1876. – Оп. 8).

У колективній праці «Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945: (до 65-ї річниці Перемоги над фашизмом)» залучено значну масу архівного матеріалу [34].

У «Книзі пам'яті України. Полтавська обл.» в 11-ти томах подано історико-публіцистичні нариси про найважливіші події в області напере-

додні і в роки Великої Вітчизняної війни, а також списки загиблих на фронтах, у партизанських загонах і підпіллі, всіх тих, хто віддав своє життя в ім'я перемоги.

У «Книзі Пам'яті України» опубліковано аналітично-документальний матеріал про вагомий внесок українського народу в перемогу над фашизмом. Ця книга – данина незгасної пам'яті про тих, хто загинув на полях битв за свободу і незалежність країни [1].

У статті Л. Легасової та М. Шевченко «Спалені села (1941–1944 рр.): український вимір трагедії» [30] на основі архівних документів, спогадів очевидців, краєзнавчих досліджень здійснено історико-статистичний аналіз проблематики населених пунктів, спалених під час каральних акцій у роки нацистської окупації України.

Із загарбанням німецькими військами території України народ став об'єктом колонізаторської політики гітлерівців. Розпочавши збройну агресію, нацисти відразу почали реалізовувати свою програму: поставили перед армією й окупаційною адміністрацією завдання винищити населення. «В Україні найкраще буде вбити всіх чоловіків віком понад 15 років», – так заявляв один із нацистських проводирів Г. Герінг. Проводився масовий геноцид, тобто організоване і послідовне знищення мирних громадян. Керівники Третього рейху видали низку розпоряджень і наказів щодо регламентації життя населення на окупованій території.

Геноцид проти народів у роки Другої світової війни – один із найбільших злочинів проти людства. Україна належить до тих країн світу, які в роки Другої світової війни зазнали найбільших людських втрат, плюндрувань міст і сіл, руйнування і знищення народного господарства. Досить сказати, що станом на 1 січня 1946 р. чисельність населення України була меншою, ніж на 1 січня 1941 р., на 8,9 млн. осіб. Згідно із статистичними даними Україна досягла довоєнного рівня кількості населення лише у другому півріччі 1960 р. [1, 216]. У кожному куточку української землі фашисти палили міста і села, гинули діти і жінки, людей гнали в німецьке рабство, грабували, мордували, виганяли з рідних осель. І все ж на загальному тлі всенародного страждання і поневірянь Полтавщина виділяється багатьма трагічними особливостями.

Напередодні війни Полтавщина – один із найрозвиненіших та густо заселених регіонів України. Найбільш достовірні відомості про населення Полтавщини передвоєнного часу такі: на 1 січня 1941 р. проживало 1 896 383 особи, з них сільського населення – 81,4%, міського – 18,6% [22, 12].

Два роки (вересень 1941 р. – листопад 1943 р.) продовжувалася фашистська окупація Полтавської області. «Новий порядок» супроводжувався масовими пограбуваннями і знищенням мирного населення. Всього за період окупації на території Полтавської області у 45-ти її районах фашисти спалили 107 тис. дворів колгоспників (30%), закатували і розстріляли 221 895 осіб, із них 152 270 чоловіків, 58 369 жінок, 11 256 дітей [38, 10]. На роботи до Німеччини вивезли 159 629 осіб [39, 12], із них 62 571 чоловіка, 97 058 жінок [33, 94].

Під час окупації фашисти запроваджували «новий порядок» як у містах, так і у селах області. Було видано ряд наказів, спрямованих на безжалісне утисування мирного населення.

Фашистська агресія мала яскраво виражений людиноненависницький характер. Цього і треба було чекати від окупантів. Начальник гестапо Г. Гімmlер цинічно заявляв: «Ми хочемо, щоб на Сході жили люди виключно чистої німецької крові. Тож для успіху німецької політики треба знищити 30 мільйонів слов'ян».

Терор, цілеспрямоване знищення людей – ось дії загарбників на окупованій території. В Україні гітлерівці не тільки «мали право», а й були зобов'язані проявляти жорстокість. У пам'ятці німецького солдата говорилось: «У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні. Знищуй у собі жаль і співчуття, не зупиняйся, якщо перед тобою старий або жінка, дівчина чи хлопчик. Убиваючи, тим самим рятуєш себе від загибелі, забезпечивши майбутнє своїй сім'ї і прославившись у віках» [28, 12]. Тож німецька окупаційна влада всіх чинів і рангів діяла згідно із настановами і вказівками вищого командування.

Залишаючи українські землі у 1943 р., німецькі окупанти ще більше посилили злodianня проти українського народу. З несамовитою жорстокістю та впертістю здійснювали загарбники свої людиноненависницькі плани. Фашистський терор і геноцид, голод і розорення, наруга над людською гідністю лишалися визначальними рисами гітлерівського «нового порядку». Ставлення загарбників до українців з цинічним лаконізмом висловив рейхскомісар Е. Кох: «Немає ніякої України... Землі України мають бути розділені між солдатами-переможцями» [4]. Ці плани перетворилися на жорстоку військову диктатуру, націлену на винищення корінного населення. План дій гітлерівців в Україні під час відступу був чітко викладений у наказі Гітлера й оголошений у Києві генералом СС Г. Прютцманом 14 вересня 1943 р.: «Мета, якої слід досягти, полягає в тому, що, коли німецькі війська залишатимуть Україну, жодна людина, жодна голова худоби, ніяке продовольство й жодна залізниця не повинні залишитись позаду. Не повинен залишатися жоден будинок – все треба зруйнувати або відправити...» [35, 172].

Усьому світові відомо про трагічну долю міст Лідіце в Чехії та Орадур-сюр-Глан у Франції, російського села Краснухи та литовського Пірчюліс. Ці населені пункти було знищено, а населення розстріляно. Ще задовго до зруйнування згаданих пунктів гітлерівці широко запровадили цей спосіб розправи з мирними жителями України.

Аналізуючи втілення у життя окупантами політики «випаленої землі», проведення каральних акцій проти мирного населення Полтавщини, слід зазначити, що перші прояви звірячого ставлення до населення бачимо вже у кінці листопада 1941 р., така активність окупаційного режиму пов'язана з наближенням фронту (осінь 1943 р.). У різних районах Полтавської області фашисти доценту знищували села, а їхніх мешканців розстрілювали або живцем спалювали. Варто згадати лише кілька прикладів, що відбулися в Полтавській області і про які широко повідомляли навіть самі окупанти, щоб залякати, тероризувати населення, тримаючи його у покорі. Зокрема, командир німецької дивізії, яка перебувала на Полтавщині, повідомляв, що з 10 по 14 листопада 1941 р. за допомогу партизанам населення сіл Баранівки і Обухівки розстріляно, а будинки спалено [32, 14].

Багато горя та принижень зазнала полтавська

земля: гітлерівці знищили села Баранівку, Велику Обухівку, Великі Липняги, Сакалівку, близько трьох сотень сіл спалено на 50–70%. Зруйновані села вражають своєю стійкістю та нескореністю й нині.

Звернемося до хронології тих страшних подій. Шишацький район розташований у північно-східній частині Полтавської області у басейні річки Псел. Село Баранівку гітлерівці спалили дотла й оголосили неіснуючим населеним пунктом. Підтвердження про це знаходимо у «Повідомленні командира дивізії німецьких окупаційних військ про розстріл населення та спалення сіл Баранівки і Великої Обухівки» від 28 листопада 1941 р., де вказується, що з 10 по 14 листопада 1941 р. села Баранівка та Велика Обухівка були спалені, а населення – розстріляно [33, 60]. Цей документ – один із тисяч свідчень нелюдської суті фашизму. Про трагедію полтавської Баранівки розповіла газета «Советская Украина» від 22 вересня 1942 р. у статті «Не забудем, не простим».

Трагедія одного з перших сіл Полтавщини почалася з того, що у листопаді партизанській групі, що діяла в межах цієї території, вдалося захопити біля села Ковалівка в лісі німецький обоз, що віз зброю. У ніч на 7 листопада 1941 р. загін зав'язав бій з німецькими офіцерами-штабістами, що зупинилися в селі Баранівка. Нічний бій з окупантами закінчився перемогою партизан. Було вбито троє гітлерівців і захоплено важливі таємні документи, зброю, радіоприймач. Один із гітлерівців зумів вибратися живим, дістатися до Миргорода і розповісти про подію у селі. Того самого дня генерал фон Кросінк видав наказ: «Згідно з рапортом 62-ЛД, надісланим від коменданта південно-етапного пункту № 10 на офіцера генерального штабу підполковника Цінса, унтер-офіцера Графа, капрала Шнайдера та ефрейтора Тішлера, що їхали по документи до генерального штабу верховного командування, вчинили напад партизани в селі Баранівка й вбили їх... Наказую: розстріляти, скільки можна, підозрілих, а село Баранівку спалити до останньої хати» [27, 775].

9 листопада 1941 р. німецьке командування направило в Баранівку 2 батальйони саперного полку та один резервний стрілецький батальйон. Так доля села була вирішена. На розправу прибув гебітскомісар Гохман. Гітлерівці вимагали видачі партизанів та документів, погрожуючи, що у разі їх неповернення село буде спалене повністю. Проте люди мовчали. Розпочалася жорстока розправа над мирними жителями. Того дня загарбники стратили 14 жителів Баранівки: серед них 14-літнього підлітка Івана Піхоту, пограбували і спалили 470 садиб. Уціліло лише 30 хат [27, 775]. Пожежа не згасала два дні. Гасити хати німці не дозволили. 23 листопада командир дивізії німецьких окупаційних військ у наказі, адресованому всім сільським старостам Полтавщини, повідомляв, що села Баранівки більше не існує, воно назавжди викреслене із списків населених пунктів області.

Очевидець трагедії Баранівки Григорій Бесараб згадує: «І зараз мені страшно стає, як згадаю про той жах, коли фашисти чинили розправу над моїми односельчанами. Гітлерівці поставили Григорія Сулиму над ямою для розстрілу. Григорій був віруючою людиною... Стратили. А тим часом троє катів зайшли у двір матері партизана Надії Мороз, схопили жінку і розстріляли. Хату облили бензином і підпалили.

Потім взяли за ногу убиту і потягли до ями... Закінчивши розстріл, Гохман наказав усіх чоловіків зачинити в клубі, а жінкам і дітям розійтись по домівках... На третій день карателі палили сільські оселі. Палали у вогні 550 дворів Баранівки. Фашисти висадили в повітря водяний млин, електростанцію... Виганяли з рідних осель людей, не давали їм гасити пожежу й рятувати майно. За три дні фашисти перетворили Баранівку в попелище» [3, 336].

За наказом Ніжинського польового коменданта для попередження випадків допомоги населення партизанам уже 30 листопада 1941 р. були розклені оголошення про цю подію, де наголошувалося на тому, що за такий злочин поплатилися 10 жителів Баранівки, а село підпалено і знищено дотла. Закликали українців не надавати допомоги партизанам, берегти себе і своє майно, доносити про них німецьким місцевим властям.

А навесні 1942 р. баранівці взяли за відбудову села. Всупереч наказам окупантів село відроджувалось. Коли через деякий час у Баранівці побував шишацький комендант Велкінд, то побачив білі мазанки з дахами, критими свіжою соломною. Комендант не міг збагнути, що це те саме село, яке було «стерте з лиця землі раз і назавжди». Всупереч усьому село жило. А зі сходу наближалися війська Степового фронту. Німецькі частини не хотіли просто так залишити Баранівку. І знову село горіло: тікаючи, фашисти вдруجه спалили його. Вороги шаленіли: 114 дівчат і хлопців було відправлено на каторжні роботи до Німеччини. Архівні документи свідчать: «У Баранівці було розстріляно 10 заручників... Щоб приховати свій злочин, фашисти наказали кільком селянам прикопати розстріляних, хоч деякі були ще живі» [5, 15].

Спалення сіл офіційно вважалося засобом боротьби проти нападів партизан на німецькі установи чи військові частини. Жертвами факелників стали жителі села Велика Обухівка Миргородського району, на території якого діяв партизанський загін «Перемога». Тому село Велика Обухівка німці вважали партизанським. Населення активно допомагало партизанам продуктами харчуванням, одягом тощо. Штаб партизанського загону перебував у хаті колгоспниці Є. Овчаренко, яка готувала партизанам страви, прала білизну, чим могла допомагала їм. Саме за допомогу партизанам цього загону жорстоко розправилися окупанти із мирним населенням.

12 листопада 1941 р. до Великої Обухівки рушив загін, щоб пократити селян за збори, які ті провели 7 листопада. Проте на околиці села їх вогнем зустріли партизани. Вороги відступили. Зі спогадів начальника Українського штабу партизанського руху Т. Строкача: «Командир загону вирішив нав'язати фашистам бій із засідки і сплутати їхні карти. Вранці вороги потрапили під партизанські кулі. Партизани били по ворогові з усіх видів зброї, і вже через кілька хвилин сніг почорнів од трупів фашистських вояків. Рештки великої колони тікали врізнобіч, кидаючи коней і зброю. За першою колоною ворогів ішов полк піхоти. Зав'язався затяжний бій. Але партизани вистояли до вечора. Увечері командир непомітно вивів загін з небезпечної зони». Разом з партизанами пішла і частина жителів села. Про цю партизанську операцію писала в ті дні газета «Правда»: «...партизанський загін під командуванням «К.» провів велику операцію

на Полтавщині, під селом Мала Обухівка...» [3, 339–340].

Карателі оточили Велику Обухівку і підпалили. Село запалало з усіх кінців. Того дня гітлерівці розстріляли та спалили живими 200 жителів Великої Обухівки – усіх, хто потрапив ворогам на очі. Людей заганяли до хат зачиняли і підпалювали. В одній із хат живими згоріли колгоспниця Є. Шолуха та її троє дітей, в іншій – колгоспниця С. Косенко з дитиною. Окупанти під дулами автоматів загнали в хати С. Нечипоренка та І. Гниди більше 30-ти беззахисних людей, потім підпалили її і розстрілювали з автоматів кожного, хто робив спробу врятуватись. Крім того, 28 осіб з уцілілих сільчан добивали в ярку біля річки Обухівки. З 12 по 16 листопада 1941 р. гітлерівці розстріляли і спалили живими 269 великообухівців, серед убитих – 161 жінка, 108 дітей віком до 15 років. Спалено всі 735 колгоспних будівель, 125 родин залишилися без житла [29, 18], 18 обухівчан загинули в хаті С. Нечипоренка. Одна із жінок знепритомніла, її викинули з хати в надії, що її приймуть за жертву й не вб'ють. В останню мить свого життя вона бачила дуло автомата, а потім мертву жінку вкинули в палаючу хату. Андрія і Анастасію Улізьків облили бензином і запалили. Такої ж мученицької смерті зазнала і сім'я Якова Рая. Варвара Гаврилевська пізніше згадувала: «Я лише пам'ятаю, як пихатий рудий гітлерівець націлявся на мене з автомата і закривав щось. Коли оглянулася – лежу серед мертвих, а вода в рівчачку уже почервоніла від крові. Групу обухівців розстріляли біля урвища. Пилип Черевань – єдиний, хто залишився тоді живим. Він встиг сам стрибнути вниз, зумів заховатися в кущах, а потім переховувався у людей. Ні старих, ні малих не пощадили кати. Колгоспницю Є. Шолуху спалили в хаті з трьома дітьми. 108 дітей згоріло, загинуло від куль того дня у Великій Обухівці. Догорали розстріляні хати, спливали кров'ю поранені. У погребях, окопниках, по бур'янах затиснувши дітям ротика, щоб не плакали бува, сиділи ті, хто вцілів...» [18, 43].

«...За допомогу партизанам, – цинічно повідомлялося у фашистському наказі від 28 листопада 1941 р., – село Обухівка спалене, а населення – розстріляне» [6, 2]. Жорстока розправа над жителями цього героїчного села – один з найтяжчих злочинів окупантів на Полтавщині.

Зі спогадів Єфросинії Овчаренко, яка дивом врятувалася того дня, коли Обухівка запалала: «...тільки сховалися в окопі на городі в сусідки, як до хати вже біжать німці. Нишпорять, хазяїв шукають. Сусідка була з немовлям на руках. Бачить, що знайдуть нас, якщо не відвернути їхню увагу, то кинула дитя мені, а сама – до них. Ось я, мовляв, не шукайте більше. Огрів її німець прикладом – упала бездиханна. Хату й повітку спалили. Дим тягнеться прямо до нас в окоп, очі видає, душить, а я поворухнутися боюся – дитя ж на руках, не дай боже плач почують – і цю крихітку розтерзають. Аж годині о другій ночі приповзла до нас мати. Ледь очуняла бідна. Тільки під ранок вибралися ми з окопа, рушили потихеньку пробиратися селом. Хата моя, бачу, якось уціліла. Та що з того, кругом згарище на згарищі, люду перебито, спалено, скатовано – страх!...» [17, 54].

Щоб запобігти масовому руху патріотично налаштованого населення Полтавщини, гітлерівці вдавалися до різноманітних провокацій і жорстоких акцій. По селах розклеювали по-

грозливі накази і оголошення. Одне з таких оголошень збереглося в архівах до наших днів: «Оголошення Українському населенню. Для безпечності військових частин і для одержання порядку постановлено розпорядження, які подаються далі. Від населення вимагається негайно заявляти в Ортскомендатуру про елементи, які порушують спокій і порядок та саботують... Взяті 300 осіб заручників будуть змінюватися час від часу. Штандартскомендатура, Гебітскомісар» [2, 27].

На початку грудня 1941 р. карателі спалили с. Сакалівку, в якій протягом тривалого часу знаходилася продовольча база та ідальня миргородського партизанського загону. Під час пожежі згоріли худоба та запаси борошна і м'яса. Дві жінки, які готували партизанам, були розстріляні.

Фашисти спалили села Рублівку, Луковщину, Єжоківку, Чутівку та інші, а їхніх жителів зігнали під конвоем у радгосп Стехівка. Зібравши понад 400 чоловіків, жінок і дітей у приміщенні школи радгоспу, окупанти протягом години стріляли у вікна з автоматів, кидали у приміщення школи гранати, а потім облили бензином і підпалили. Уцілілі від пострілів і гранат люди намагалися вискочити, врятуватися від нелюдської смерті, але гітлерівці пильно охороняли палаючу школу. Людей, які намагалися вискочити з полум'я, розстрілювали на місці. Вдалося врятуватися лише двом колгоспникам [31, 7].

Із наближенням фронту фашистські зондеркоманди жорстокіше розправлялися з мирними жителями. Так було і в Зіньківському районі Полтавської області. Випалену і пограбовану землю залишили після себе окупанти. Під час окупації вороги знищили 8 252 житлових будинки [23, 251]. Зокрема, у селі Бірки було розстріляно 14 селян, спалено 158 хат, вивезено до Німеччини 255 осіб, у селі Лютенські Будища вороги розстріляли 36 осіб, спалили 32 хати, вивезли до Німеччини 412 селян, у селі Новоселівка розстріляли 1 особу, спалили 207 хат, вивезли до Німеччини 83 жителі, у селі Яновщина 8 розстріляних, 76 хат спалених, 14 вивезених до Німеччини [7, 5–6, 11–12, 30, 57]. Розстріляно у Зіньківському районі всього 463 особи, з них: чоловіків – 299, жінок – 148, дітей – 16, вивезено до Німеччини 2 884 особи, із них: чоловіків – 1 305, жінок – 1 579 [8, 12]. 6–19 вересня 1943 р. частини 80, 93 та 136 стрілецьких дивізій 52 армії звільнили район від німецьких військ.

Із хронологічного звіту по місту Миргород Полтавської області: «За період німецької окупації було вивезено до Німеччини 959 осіб, замордованих та розстріляних по місту 146, дітей 48. Під час відступу німецьких військ 18 вересня 1943 р., було спалено: державних будинків – 10, комунальних – 32, приватних будинків робітників – 45, будинки колгоспників – 35, сараїв – 32» [9, 9].

У Державному архіві Полтавської області зберігаються дані щодо інших сіл Миргородського району. Так, у селі Великі Сорочинці було розстріляно 3 особи, спалено 520 хат, вивезено до Німеччини 475 осіб; у селі Марченки розстріляно 3 особи, вивезено до Німеччини 56 осіб; у селі Олефірівка розстріляно 14 осіб, спалено 160 хат, 2 школи, вивезено до Німеччини 73 особи; у селі Панасівка розстріляно 70 осіб, спалено 130 хат, вивезено до Німеччини 67 осіб; у селі Солонці розстріляно 2 особи, спале-

но 86 хат, вивезено до Німеччини 196 осіб [10, 17, 18, 21, 28, 31].

Всього за архівними даними під час окупації було розстріляно у Миргородському районі 6 000 жителів: чоловіків – 3 961, жінок – 2 020, дітей – 19; до Німеччини вивезено 3 719 осіб: чоловіків – 1 393, жінок – 2 326 [8, 12].

Чутівський район Полтавської області розташований у північно-східній частині Полтавської області й межує з районами Харківської області. За два роки окупації ворогами було спалено і знищено 51 населений пункт, зруйновано 5 440 дворів колгоспників (94,1 %) [27, 584–585]. Під час окупації всю Полтавщину сколихнула Вільхуватська трагедія. У 1941 р. радянські воїни, відступаючи, вели жорстокі бої з ворогом за Вільхуватку, місцеве населення допомагало їм бити ворогів. За допомогу радянським воїнам фашисти жорстоко розправилися над мешканцями села. Про це пізніше розповів очевидець тих страшних подій, колишній житель Вільхуватки Т. Яковенко: «Захопивши Вільхуватку, фашисти ходили вулицями, по подвір'ях, городах та полях і добивали поранених радянських бійців та жителів села. Ще раз пронизала автоматна черга тіло старого колгоспника Івана Івановича Суховія, який допомагав радянським воїнам і загинув у нерівному бою.

Смертю хоробрих полягло багато жителів села. Так і лежать поряд люди у військовому обмундируванні та цивільному вбранні. Це навело на думку фашистів жорстоко помститися селу за опір. Вбивці витягали селян з погребів та ям і косили з автоматів без розбору: жінок, дітей, старих – пощади не було нікому. Есесівці до того озвіріли, що перестріляли всю худобу, птицю і навіть собак та кішок.

Захищаючи свого малого сина, колгоспниця Євфросинія Антонівна Руденко кинулась на фашиста і вчепилась йому в горло. За це гітлерівці повісили її в палаючому сараї. До пізньої ночі не стихали постріли в селі, доки фашисти остаточно не упились кров'ю вільхуватців» [19, 80]. У ті страшні дні гітлерівці розстріляли, закатували 208 жителів Вільхуватки, ще 2 загинуло при обстрілі села. За час окупації було знищено близько 220 вільхуватців. В останні дні лютого та у перший день березня 1943 р. фашисти знищили у Вільхуватці цілі сім'ї, серед них 31 особа з родини Борців, 28 – з родини Шилів, 21 – з родини Балюків, по 13 – з родин Стукунів і Шатаравок, по 11 – з сімей Масленків та Носачових, 14 – з родини Шапталів, 10 – з родини Володьків, 7 – з родини Руденків, по кілька чоловік з родин Бухольських, Гусарів, Ляскалів, Яковенків та інших [19, 80].

Цей далеко не повний перелік свідчить, як багато вдів і сиріт залишилося у Вільхуватці, що пережила велику трагедію у страшні дні війни. Хати й господарські будівлі селян, як і інші споруди села, були спалені, зруйновані, худоба побита, знищено і все колгоспне господарство. За період окупації Вільхуватки (20 вересня 1941 р. – 20 вересня 1943 р.) загарбники завдали збитків її жителям на загальну суму 50 560 730 карбованців [19, 85].

Звернемося до офіційних даних: село Войнівка: розстріляно 11 осіб, спалено 106 хат, вивезено до Німеччини 55 осіб; с. Іскрівка: розстріляно 20 осіб, спалено 439 хат, вивезено до Німеччини 136 осіб; село Первозванівка: розстріляно 2 особи, спалено 124 хати, вивезено до Німеччини 42 особи; село Рябківка:

розстріляно 28 осіб, спалено 226 хат, вивезено до Німеччини 61 особу; село Степанівка: спалено 176 хат, вивезено до Німеччини 48 осіб; село Сторожове: розстріляно 17 осіб, спалено 184 хати, вивезено до Німеччини 63 особи; село Федорівка: розстріляно 17 осіб, спалено 156 хат, вивезено до Німеччини 109 осіб; село Филенкове: розстріляно 3 особи, спалено 247 хат, вивезено до Німеччини 94 особи [11, 3, 5, 7, 10, 13, 14, 15, 17, 18]. Під час окупації всього було розстріляно у Чутівському районі 697 осіб, із них: чоловіків – 655, жінок – 38, дітей – 4; вивезено до Німеччини 1 706 осіб, із них: чоловіків – 703, жінок – 1 003 [8, 12].

Кров та вогонь пожириці залишали по собі окупанти. Тільки під час відступу 21 вересня 1943 р. у селі Цьови Шишацького району Полтавської області із 29 хат було спалено німецько-фашистськими загарбниками 27 [37, 26]. Більшість населення відправлено до Німеччини.

За рядками із звітів голів селищних рад видно трагедію народу. Зокрема, «у селі Велика Бузова було розстріляно 2 людей, спалено 140 хат, вивезено до Німеччини 62 жителів, у с. Великий Перевіз було розстріляно 25 селян, спалено 350 хат, вивезено до Німеччини 85 селян, у селі Гоголеве окупантами було спалено 141 хату, вивезено до Німеччини 50 осіб, у селі Ковалівка було спалено 293 хати, вивезено до Німеччини 239 осіб, у селі Ковердина Балка було спалено 217 хат, вивезено до Німеччини 113 жителів» [12, 2, 7, 16, 18, 57, 60, 62, 74]. Всього розстріляно у Шишацькому районі 205 осіб, з них: чоловіків – 83, жінок – 71, дітей – 51; вивезено до Німеччини 1 028 осіб: чоловіків – 670, жінок – 358 [8, 12].

Котелевський район розташований у північно-східній частині Полтавської області, на півночі межує із Сумською областю, на сході – з Харківською. До війни було 38 хуторів, 15 сіл, які підпорядковувались 18 сільським радам. Напередодні Великої Вітчизняної війни тут проживало 37,5 тис. мешканців. Смертоносний шквал війни вніс корективи у мирне життя району. Відступаючи, вороги якнайкраще намагалися виконати наказ свого командування: не залишати живих людей, уцілілих хат та промислових споруд. Наказ «випаленої землі» працював. Так, у вересні 1943 р. у селі Котельва вороги розстріляли 17 осіб, спалили 460 хат, вивезли до Німеччини 607 осіб; у селі Березове спалили 128 хат, вивезли до Німеччини 42 жителі; у селі Велика Рублівка розстріляно 15 осіб, спалено 724 хати, вивезено до Німеччини 198 осіб; у селі Деревки спалено 29 хат, вивезено до Німеччини 142 особи. Не меншу шкоду завдали вороги селу Зайці, де було спалено 120 хат, вивезено до Німеччини 72 жителі. Не обминуло лихо і село Лихачівку, де вороги спалили 150 хат, вивезли до Німеччини 89 селян. У селі Мала Рублівка розстріляно 7 осіб, спалено 202 хати, вивезено до Німеччини 50 осіб; у селі Милорадове кількість розстріляних сягає 11 жителів, спалено 696 хат, вивезено до Німеччини 212 осіб. У селі Михайлівка Перша розстріляно 6 осіб, спалено 94 хати, вивезено до Німеччини 130 жителів; у селі Михайлівка Друга: 6 осіб розстріляно, спалено 4 особи та 207 хат, вивезено до Німеччини 92 жителі; у селі Шевченкове розстріляно 7 селян, спалено 369 хат, вивезено до Німеччини 147 осіб [13, 1–11]. У Котелевському районі всього розстріляно 65 осіб, із них: чоловіків – 52, жінок –

12, дітей – 1; до Німеччини вивезено 1 384: чоловіків – 309, жінок – 1 075 [8, 12].

Під час відступу у вересні 1943 р. німці спалили районний центр, 43 села, 56 колгоспів, 35 бібліотек, 16 лікарень і фельдшерських пунктів. Села Биківка, Зайці, Чабанівка так і не відродилися з попелища війни. На місці села Зайці залишилось одне сільське кладовище, а там, де були Биківка і Чабанівка – росте ліс. Усього в районі зруйновано 3 780 житлових будинків і 2 360 господарських приміщень. Лише сільському господарству було завдано матеріальних збитків понад 400 млн. крб., народній освіті – близько 5 млн. крб. До Німеччини вивезено 2 135 громадян району, 471 з них не повернулися до рідного краю [24, 624].

Чорнухинський район розташований у крайній північній частині Полтавщини. На 1 січня 1941 р. населення району становило 40,7 тис. осіб. За роки фашистської окупації було спалено і зруйновано 444 будівлі, розстріляно та закатовано понад 1 тис. мирних жителів. На роботи до Німеччини вивезено більш як 3,5 тис. населення. Загальні збитки у районі на повоєнний час становлять 250 млн. 895 тис. руб. [27, 433, 436].

Тільки під час відступу, виконуючи план «випаленої землі», восени 1943 р. у селі Чорнухи, за архівними довідками, гітлерівці спалили 900 хат, вивезли до Німеччини 227 жителів; у селі Вороньки спалили 363 хати, вивезли до Німеччини 363 особи [74, 43].

За час окупації населення району зазнало значних втрат. Гітлерівцями було розстріляно у Чорнухинському районі 2 779 осіб, із них: чоловіків – 2 768, жінок – 11. Вороги вивезли до Німеччини 3 478 жителів: чоловіків – 1 874, жінок – 1 604 [8, 12].

Під натиском військ Воронезького фронту, що визволяв північно-західну частину Полтавщини, 18 вересня 1943 р. вороги покинули територію Пирятинського району, залишивши по собі руїни, смерть, слези. Населення району на 1 січня 1941 р. становило 43,5 тис. осіб. У «Книзі пам'яті України. Полтавська обл.» знаходимо: «Вивезено до Німеччини 4116 осіб, руїни залишили після себе німецькі окупанти. У Пирятині вони підірвали 604 будинки, на селі спалили всі громадські споруди та 1 219 будинків. Збитки завдані на 773 млн. крб. у довоєнних цінах» [25, 612].

За даними Комісії з розслідування злочинів німецьких окупантів, довідок голів сільських рад та матеріалами Державного архіву Полтавської області можемо скласти таку картину збитків, завданих ворогами району: село Максимівка – спалено 46 хат, вивезено до Німеччини 76 осіб; село Малютинці – спалено 200 хат, вивезено до Німеччини 225 осіб; село Шевченкове – спалено 205 хат, вивезено до Німеччини 149 людей [15, 10, 12, 18, 56].

У Пирятинському районі всього розстріляно 3 002 жителі: чоловіків – 1 102, жінок – 1 530, дітей – 370; вивезено до Німеччини 4 115 осіб, із них: чоловіків – 1 867, жінок – 2 248 [8, 12].

У південно-західній частині області розкинулася земля Хорольського району. На 1 січня 1941 р. населення складало 57 100 осіб. Відступаючи, ворог залишив після себе згарища і руїни. Знищені всі промислові підприємства, МТС, спалено 496 громадсько-господарських приміщень, 856 житлових будинків, зруйновано культурно-освітні та лікувальні заклади. Пере-

творено на попіл села Бригадирівку, Гирине, Петрівку [27, 35].

У Хорольському районі всього розстріляно 53 517 осіб: чоловіків – 52 454, жінок – 878, дітей – 185; вивезено до Німеччини 2 328 особи, чоловіків – 858, жінок – 1 470 [8, 12].

У південно-західній частині Полтавщини в межиріччі Оржиці та Сули розташований Оржицький район. На 1 січня 1941 р. населення району складало 64,3 тис. осіб. З 18 по 23 вересня 1941 р. фашисти окупували район, встановили режим розбою і насильства. Гітлерівцями було розстріляно 388 громадян мирного населення, серед них жінок і дітей – 124. Після жорстоких катувань у колодязь села Чайківщина німецькі вояки вкинули 21 людину, вивезли до Німеччини 3 640 жителів, з них 2098 – молодь. Оржицький район єдиний в області, де кількість вивезених чоловіків переважає за кількість вивезених жінок [25, 394–395].

У селі Заріг вороги розстріляли 5 мирних жителів, спалили 238 хат, вивезли до Німеччини 102 селян; у селі Остапівка розстріляно 17 осіб, спалено 24 хати, вивезено до Німеччини 74 жителів [16, 2, 4].

Дещо інші цифри зустрічаємо в документах Державного архіву Полтавської області, за якими: «...розстріляно у Оржицькому районі всього 235 осіб, чоловіків – 122, жінок – 109, дітей – 4. Вивезено до Німеччини 2 210 жителів, чоловіків – 1 429, жінок – 781» [8, 12].

Семенівський район розташований у південно-західній частині Полтавщини. Цій селищній та 40 сільським радам були підпорядковані 3 колгоспних селища, 22 села і 17 хуторів. Населення на 1 січня 1941 р. становило 62 200 осіб. За період окупації значних жертв зазнало мирне населення. На виконання наказу про евакуацію з Лівобережжя худоби, техніки та здорових людей і про знищення решти всього, аби залишити по собі «випалену землю», гітлерівцями розстріляно, замордовано, спалено 703 мирних жителів Семенівщини, з них 393 дітей і жінок [26, 701].

Про трагедію полтавського села Великі Липняги свідчить документ, датований 24 вересня 1943 р. В «Акті про звірства німецько-фашистських загарбників у селі Великі Липняги Семенівського району Полтавської області» відзначено, що, втікаючи, есесівці знищували населення найбільш варварським способом. «Німецька військова частина зі знаками 63 СС прибула 19 вересня з Семенівки у Великі Липняги і зайняла оборону у селі. Фашисти протягом чотирьох днів чинили розправу над мирними людьми. Фашисти вбивали, спалювали, мучили мирне населення, незважаючи на моління, сльози і прохання старих, жінок, дітей. Криками, стогонами, прохання про помилування, прокляттями сповнене було село в ці дні... В селі Великі Липняги жahlливою смертю загинуло: чоловіків – 49, жінок – 116, старих – 81, дітей – 125... Вчиняючи розправу над мирним населенням, есесівці збирали населення великими групами на кожній сільській вулиці, заганяли в хати і палили або підряд розстрілювали, або живими спалювали, не даючи нікому вибратися з моря вогню.

Інваліда М. Погребняка (не мав ніг) фашисти схопили, посадили на купу сіна у дворі, накрили зверху дерев'яним ящиком і підпалили. Інвалід згорів живим. Іншому інваліду П. Трегубенку, який не мав лівої ноги, фашисти з автомата

вдбили праву, потім кинули в погреб... помер через три доби у страшних муках» [3, 334]. Селяни, які залишилися живими, написали цей документ, щоб про злочинства гітлерівців «дізналися народи всього світу, що несе із собою злочинний фашистський режим, якби йому вдалося хоча б тимчасово окупувати деяку частину чужої території» [3, 335].

Із наближенням фронту фашистські зондеркоманди все жорстокіше розправлялися з мирними жителями. Зі спогадів очевидця тих жахливих подій Ганни Кравченко: «Кажуть, у гурті і смерть не страшна. Неправда. Страшна вона скрізь. Та все ж бігли люди до купи, кидала їх один до одного якась сила. І ми з мамою, зачувши, що в селі твориться щось страшне, побігли до сусіда Сергія Павловича Гайдука. Там уже й так чоловік сорок зібралися в хаті. Ми назад городами, і чуємо в його дворі постріли, крики... прибігли додому з мамою в погріб і забілися. Там і бабуся наша, і сестра моя двоюрідна Тетяна Козинець з дітьми Людою й Толиком, і ще люди – чоловік 18... А тут і вони – вбивці. Тетяна Толика підняла до них, пробує щось сказати. А вони – дві гранати у погріб.

Оглушило мене. Знаю, що жива, а себе не чую... Вісімнадцятеро в льоху ховалося, тепер двоє чи троє на мене дивляться. Бабусю мою Марію Степанівну Лісовенко вбило. Мамі ногу одірвало... Витягли нас на світ Божий, а він нам не білий, а чорний» [17, 82–83].

Найчастіше пам'ять про війну передається на комунікативному рівні. Зі спогадів воїнів-визволителів трагедія села Великі Липняги звучить вражаюче жahlливо. Семен Якушев, ветеран колишнього Сілезького стрілецького корпусу, розвідник, бачив тисячі стражданих, заподіяних фашистами: «...але такого, як довелося пережити тієї пам'ятної осені у Великих Липнягах, ні з чим порівняти не могу. ... Страшна картина постала перед нами вже при підході до околиці: люди в надзвичайно тяжкому душевному стані полишали населений пункт. Село було суцільним пожарищем, догорали будинки, вітер доносив запах горілого людського тіла. Тут криваву розправу над невинними жителями вчинили фашистські спецкоманди. Вони знищили понад 370 селян... Багато поранених і обгорілих потребували негайної медичної допомоги» [2, 38–41].

Зі спогадів М. Бондаренка, голови ради ветеранів 373-ї Миргородської Червонопрапорної, орденів Суворова і Кутузова стрілецької дивізії, начальника артилерії дивізії (1943 р.): «...Особливо страшну картину ми побачили, коли увійшли у Великі Липняги. Села, власне, не було. Коли ми роздивилися, то біля згарища деяких вцілілих хат помітили розстріляних жінок, дітей, старих. Знаходили їх на вулицях, городах, у погребях і колодязях. Велику кількість людей фашисти розстріляли за селом. Їх, мабуть, гнали на захід, бо несли вони з собою корзини, валізи, вузли. ... Як зараз відомо, у Великих Липнягах есесівці закатували 371 жителя» [2, 38–41].

Дмитро Іванюшин, начальник політвідділу 78-го стрілецького корпусу, на тій війні пройшов усі кола пекла: «Я хотів би бути якомога докладнішим і точнішим у своїх спогадах. Але часто – не могу. Я не знаю, де взяти сил і слів, щоб записати те, що відкрилося нашим очам, коли ми увійшли в Липняги. Наш корпус сформований з воїнів, що бували в бувальцях... Те,

що ми побачили в цьому полтавському селі, немов ураз гострим ножем полосуло по всіх рубцях. Плакали міцні, несхитні духом воїни. Непритомніли сестрички, котрі не губилися під найлютішим вогнем, серед моря крові і смерті.

Всяка смерть страшна і протиприродна. Але сьогодні я знаю, що немає нічого страшнішого і протиприроднішого, ніж, проживши п'ять місяців, бути вбитим у колісці вісімнадцятьма кулями...» [2, 38–41].

За п'ять днів до відступу з села Оболонь у Семенівському районі німці стратили 122 особи, а протягом останнього дня вони стріляли з кулеметів у всіх, хто потрапляв їм на очі, вбивши в такий спосіб 44 людини [20, 305].

Розстріляно у Семенівському районі всього 557 осіб, чоловіків – 242, жінок – 212, дітей – 102. Вивезено до Німеччини 2 035 осіб, чоловіків – 794, жінок – 1 241 [8, 12].

У 1943 р. німецькі війська відступали до Дніпра. Щоб стримати наступ радянських військ і врятувати свої сили від оточення і знищення, німецьке командування створило в кожній дивізії особливі мобільні групи прикриття. Вони склалися з 2 рот автоматників, посаджених на бронетранспортери й автомобілі, декількох танків і самохідних гармат «Фердинанд», команди саперів-підричників, спеціальної команди паліїв.

Використовуючи тактику «випаленої землі», німці на шляхах відступу буквально спустошували Полтавщину: спалювали міста і села, скирти хліба і соломи, гнали за Дніпро мирне населення.

Війна й окупація завдали величезних людських та матеріальних збитків Полтавській області. Були зруйновані промисловість і сільське господарство, знищено житловий фонд у містах, перетворені на руїни заклади медицини, освіти, культури, повністю спалено 361 населений пункт. Особливо постраждали міста Полтава та Кременчук, а також Диканський, Чутівський, Полтавський, Шишацький, Котелевський, Решетилівський райони.

Слід констатувати, що села Полтавщини були спалені під час проведення каральних акцій здебільшого у вересні 1943 р., коли німецькі війська відступали. Жертвами нацистського геноциду стали 236 400 мирних жителів – українців та представників інших національностей, які мешкали у 1941–1943 рр. у містах та селах області, а 275 800 жителів Полтавської області загарбники примусово вивезли на каторжні роботи до Німеччини. Три чверті з них – діти, жінки, люди похилого віку. Повністю або значною мірою було зруйновано 9 міст, 388 селищ і сіл, руїнами стали 6 тис. підприємств [22, 11, 12].

За даними ЦДАГО України встановлено, що у роки фашистської окупації на Полтавщині вбито 221 695 осіб, вивезено 156 629 осіб [39, 12], повністю спалено гітлерівцями 361 село, що відображено в документах [36]. Дещо інші цифри подає видання «Дзвони пам'яті»: 587 сіл області спалено, що становить більш ніж 75% від усієї кількості населених пунктів, схожа доля спіткала ще 1 000 сіл. Майже 222 тис. людей закатували гітлерівці на полтавській землі. На каторгу в Німеччину вивезено понад 156 тис. юнаків і дівчат [18, 23].

Інші цифри зустрічаємо в «Книзі пам'яті України. Полтавська обл.», де зазначається, що 355 населених пунктів Полтавщини знищені

повністю, вивезено 149 116 осіб, в тому числі 58 644 чоловіки і 90 472 жінки [22, 28].

Наведені дані про спалені села та людські втрати є далеко не повними, тому можна сподіватися, що подальша робота над темою, дослідження наявних та пошук нових джерел дадуть можливість глибше вивчити окреслену проблему.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941–1945 / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Бутенко Є. П. Визволення Семенівщини. – Глобине: Поліграф сервіс, 2005. – 174 с.
3. Вінок безсмертя: Книга-меморіал / Редкол.: О. Ф. Федоров (голова), В. А. Маняк (керівник колективу авт.-упоряд.) та ін. – К.: Політвидав України, 1987. – 578 с.
4. Гай А. Окупована столична область не скорилась загарбникам // Урядовий кур'єр. – 2011. – 23 червня.
5. ДАПО. – Ф.Р. – 8661. – Оп. 1. – Спр. 279. – Арк. 15.
6. ДАПО. – Ф.Р. – 2368. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 2.
7. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 76. – Арк. 5-6, 11-12, 30, 57.
8. ДАПО. – Ф.Р. – 4085. – Оп. 3. – Спр. 227. – Арк. 12.
9. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 9.
10. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 91. – Арк. 17, 18, 21, 28, 31.
11. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 107. – Арк. 3, 5, 7, 10, 13, 14, 15, 17, 18.
12. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 108. – Арк. 2, 7, 16, 18, 57, 60, 62, 74.
13. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 85. – Арк. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11.
14. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 106. – Арк. 43, 50.
15. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 98. – Арк. 10, 12, 18, 56.
16. ДАПО. – Ф.Р. – 1876. – Оп. 8. – Спр. 96. – Арк. 2, 4.
17. Дениско Г. І. Сестри твої, Хатинь: Докум. Нарис. – Х.: Прапор, 1982. – 91 с.
18. Дзвони пам'яті: Кн. про трагедію міст і сіл Полтавщини, Харківщини, Ворошиловградщини та Донеччини, сплюндрованих фашистами у роки війни. – К.: Радянський письменник, 1988. – 250 с.
19. Жук В. Н. Безсмертний подвиг: Історичний нарис про Чутівщину у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. та подвиги її синів і дочок на фронтах і в тилу. – Полтава, 2005. – 177 с.
20. Карел Б. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: Критика, 2011. – 455 с.
21. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: м. Полтава / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 1. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – 468 с.
22. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Великобагачанський р-н, Гадяцький р-н / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 2. – Полтава: Полтавський літератор, 1995. – 788 с.
23. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Диканський район, Зіньківський район, Карлівський район / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 4. – Полтава: Полтавський літератор, 1996. – 968 с.
24. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Кобеляцький р-н, Козельщинський р-н, Котелевський р-н / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 5. – Полтава: Полтавський літератор, 1996. – 800 с.
25. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Новосанжарський район, Оржицький район, Пирятинський район / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 9. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 800 с.
26. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Полтавський р-н, Решетилівський р-н, Семенівський р-н / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 10. – Полтава: Полтавський літератор, 1997. – 1060 с.

27. Книга пам'яті України. Полтавська обл.: Хорольський р-н, Чорнухинський р-н, Чутівський р-н, Шишацький р-н / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Т. 11. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 944 с.
28. Книга Скорботи України. Полтавська область / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Том 1. – Полтава: Полтавський літератор, 2002. – 400 с.
29. Книга Скорботи України. Полтавська область / Гол. ред. І. О. Герасимов та ін. – Том 2. – Полтава: Полтавський літератор, 2003. – 628 с.
30. Л. Легасова, М. Шевченко. Спалені села (1941–1944 рр.): український вимір трагедії // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О. Є. Лисенко / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Вип. 13. – С. 154–169.
31. Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.) / Збірник документів. – Полтава, 1947. – 79 с.
32. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні / Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1963. – 488 с.
33. Полтавщина у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу. 1941–1945 / Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1977. – 272 с.
34. Ревеґук В. Полтавщина в роки радянсько-німецької війни (1941–1945). – Полтава: Дивосвіт, 2010. – 290 с.; Полтавщина у Великій Вітчизняній війні 1941–1945: (до 65-ї річниці Перемоги над фашизмом) / Державний архів Полтавської області / Укл. Г. П. Білоус. – Полтава: АСМ, 2010. – 294 с.
35. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 / Гол. редкол. І. Д. Назаренко. – Т. 2. – К.: Держполітвидав УРСР, 1968. – 517 с.
36. ЦДАГО України. – Ф. 54. – Оп. 4. – Спр. 270. – Арк. 100-113.
37. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 599. – Арк. 26.
38. ЦДАВО України. – Ф. 3538. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк.10.
39. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр.1784. – Арк.12.

Светлана Калибовец
Сожженные села Полтавщины (1941–1943) (по материалам расследования преступлений нацистских оккупантов в Украине)

Аннотация. Геноцид против народов в годы Второй мировой войны – одно из наибольших преступлений против человечества. На основе архивных документов, воспоминаний очевидцев осуществлен анализ проблематики сожженных населенных пунктов Полтавской области во время проведения карательных акций фашистскими захватчиками. Сожжение официально считалось адекватным средством борьбы против нападения партизан на немецкие учреждения или военные части. Стерты с лица земли полтавские села Барановка, Большая Обуховка, Большие Липняги, Сакаливка, Рубливка, Луковщина, Ежокивка, Чутивка. Установлено, что, используя тактику «выжженной земли», немцами было сожжено большое количество населенных пунктов на начальном этапе войны и в момент отступления в 1943 г.

Ключевые слова: оккупация Украины, Великая Отечественная война, Полтавщина, сожженные села, замученные, отправленные в Германию.

Svitlana Kalibovets
Burned out villages of Poltavshyna (1941–1943) (based on the materials of Nazi invaders crimes investigation in Ukraine)

Annotation. Genocide against nations during the years of World War II is one of biggest crimes against humanity. Based on the archive documents, eyewitnesses' memories problematic analysis of burned out settlements of Poltava region during punitive actions of fascist invaders is made. It was officially considered the adequate mean of fight against the attacks of partisan on German establishments or soldiery parts. Such Poltava villages as Baranivka, Velyka Obouhivka, Velyki Lypnyagy, Sacalivka, Roublivka, Loucovshyna, Jezhkivka, Choutivka had been expunged. It was ascertained, that using the tactic of the «scorched earth», overwhelming quantity of settlements was burned on the initial stage of war and in the moment of their retreat in 1943.

Key words: occupation of Ukraine, Great Patriotic War, Poltavshyna, burned out villages, tortured, sent to Germany.